

Röportaj: Doç. Dr. Özlem Genç

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğretim Üyesi

1- Her zamanki gibi Antik dönemle başlayalım mı hocam?

Elbette, insanoğlu, kadın ya da erkek, her dönemde dış görünümüne çok önem vermiştir. Antik Yunan’da kadınlar saçlarını kıvırmak ve dalgalandırmak için, bugün bizim “maşa” dediğimiz, “calamistrum” adında iki metal (bronz) borudan oluşmuş bir alet kullanıyorlardı. İnce olan boru sıcak külle dolduruluyor, kalın olanın içine yerleştiriliyor ve saç, bu kalın boruya dolanıyordu. Önceleri saç ortadan ikiye ayrılıyordu ama sonraları bu tarz tercih edilmedi. Saçları toplamak en yaygın saç şekillendirme yöntemi idi. Bunun için tokalar, bantlar ve hatta fileler kullanıyorlardı. En moda renk sarı idi. Bu rengi safrandan elde ediyorlardı. Erkeklerin saçları arkaik dönemde uzundu ve biraz sivriltilmiş sakalları vardı. Klasik dönemde saçlar daha çok kısa, sakallar tıraşlı idi. Çok zengin olmayanlar için şehirlerde berberler vardı.

Antik Roma’da berbere “tonsor”, dükkânına “tonstrina” deniyordu. Saç kesme, tıraş etme, manikür ve pedikür yapılan bu yerde istenmeyen tüyler de alınıyordu. Romalılar saç konusunda Yunan’dan çok etkilendiler. Peruk ya da postişler kullandılar. Sarı saç onlarda da revaçtaydı. Bunun bir Cermen etkisi olduğunu düşünenler de vardır çünkü Cermen kadınları kendi saçlarından yaptıkları peruk ve postişleri Roma kadınlarına satıyorlardı. Sarı saça boya yoluyla ulaşmak için yumurta sarısı, papatya ve deniz suyu karıştırılıyordu. Kemik, gümüş, bronz, fildişi tokalar kullanılıyordu. Erkekler Cumhuriyet döneminde uzun saçlı ve sakallıydı. İmparatorluk döneminde tıraş olmak daha yaygındı. Sıradan halk sakal bırakıyordu. Dalgalı saç bu dönemde de modaydı.

2- Cermenlerin saç modasını biliyor muyuz?

Bu konudaki bilgilerimiz Roma kaynaklarına dayanıyor. Sarı ya da kızıl uzun saçlı oldukları kesin, buna çok önem veriyorlardı çünkü uzun saç özgürlük demektir. Köleler ya da ceza alanlar saç uzatamazdı. Cermen kadınlarının Tanrı'ya saç kurban ettikleri de bilinmektedir. Kadınlar genelde saçlarını iki yandan örüyorlardı. Saçı tutsun diye bantlar, halkalar ve fileler kullanıyorlardı. Tarak yapmak için kemik ya da bronz kullanıyorlardı. Erkeklerde de uzun saç daha çoktu, hatta atkuyruğu da yapıyorlardı. Uzun sakalları vardı. Saçlarını temizlemek için külden yapılmış sabun kullanıyorlardı.

3- Din adamları ya da kilise konuya nasıl bakıyordu?

Orta Çağ Avrupası'nda görünüş sosyal düzenin temel ilkelerinden biriydi. Geç Orta Çağ'a kadar sosyal konumuzu belirleyen şey ailenizdir, doğdunuz aile soylu ise soyluydunuz ama geç dönemde bu yavaş yavaş değişti. Dış görünüş giderek daha önemli hale geldi. Aslında çağın başından beri dış görünüş sosyal statüyü belli ediyordu ve kilise bu geleneğin sürdürülmesi taraftarıydı. İnsanlar süslenmeye çok vakit ayırmamalıydı. Gösterişli kıyafetler giyilmemeliydi. Özellikle kadınlar buna çok dikkat etmeliydi. Din adamları kadın ya da erkek kendini göstermek isteyenlerin öbür dünyada ödüllendirilmeyeceğini, bunlara yapılan masrafların başka yerlere harcanmasını söylüyordu.

4- Bu konuda da yazmışlardır herhalde.

Evet, örneğin Tertullian "*saçınızı düzeltmek için harcadığınız emekten kurtuluşunuz için ne fayda sağlıyorsunuz, niçin saçınızı bağlamak ya da gevşek kalmasına izin vermek yerine kendi haline bırakmıyorsunuz*" diye sorar. Bazı kadınların saçlarını dağınık bırakmasını bazılarının ise bukleler yapmasını basitlik olarak görür. Bazı kadınların peruk takmasını eleştirir. Kadınların saçlarına dikkat çekmeyi bırakmalarını ve Tanrı'nın emrettiği gibi örtü ile kapatmalarını söyler. Kadınların saçlarına gösterdiği ilginin aptalca olduğunu düşünür. Aslında görünüşleri güzel olsun diye saçlarını düzelten erkekleri de eleştirir. Ona göre erkeklerin hataları şunlardır: Sakalın biraz fazla sivri kesilmesi, gri saçı koyulaştırmak, tüyleri bazı kadın merhemleri ile gizlemek, daima aynaya bakma fırsatı kollamak. İskenderiyeli Clement abartılı saç stillerini, saç renklerini ve saç süslerini pagan ahlaki bozukluğuna bağlamaktadır.

Orta Çağ Avrupası'nda saça yönelik yaklaşımların temeli İncil metinlerine dayanmaktadır. Örneğin Pavlus'un Korintlilere 1. mektubunda (11:14-15) "*erkeğin uzun saçlı olması onu küçük düşürür, kadının uzun saçlı olması onu yüceltir çünkü saç kadına örtü olarak verilmiştir*" deniyor.

5- Orta Çağ Avrupası'nda halk saç, sakal hakkında ne düşünüyordu?

Bu dönem bir semboller dünyasıdır, her şeyin sembolik bir anlamı vardır, saçın da öyle. Pek çoğuna göre saç beynin dengeli ya da dengesiz doğası hakkında bilgi veriyordu. Kafa, vücudun tüm buharları için bir baca vazifesindeydi. Siyah saçlı kişinin beyni sıcak ve kuru idi, mizacı da buna benzerdi. Sarı saçlı kişi ise tam tersi idi.

Zamana göre saç algıları ve alışkanlıkları değişti. Merovenjlerde uzun saç makbuldü zaten kendileri "*reges criniti*" (uzun saçlı krallar) olarak bilinirler. Onlarda uzun saç köle ile özgürü ayırt ediyordu. Karolenjlerde ise saçlar kısaydı. Charles Martel (Çekiç) oğlunu ilk saç kesilsin diye arasının iyi olduğu Lombard kralı Liutprand'a göndermişti. Karolenjlerde 12 yaşına gelmiş erkek çocukların saçının kesilmesi bir ritüeldi. Aynı şey kızlarda saç örme şeklindeydi. 11.-12. yüzyılda uzun saç modası geri geldi. Canterbury Başpiskoposu Anselm, erkekleri kızlar gibi saç uzatıyorlar diye suçlamaktadır. İngiltere

Kralı I. Henry'nin saray mensupları da uzun saçlıydı. Malmesburyli William, Anglosakson sarayındaki uzun saç modasını eleştirmektedir.

Orta Çağ Avrupası'nda uzun sarı saç zenginlik göstergesiydi. Özellikle saraylı, üst sınıf kadınlar çok tercih ediyordu. Genel anlamda saç, medeni durumu, yaşı, cinsiyeti, sosyal sınıfı, dini sınıfı ve modayı gösteriyordu. Çağın bütününe baktığımızda erkeklerin kısa, kadınların uzun saçlı olduğunu görüyoruz.

Sakal konusunda Karolenjler döneminde erkekler sakalsız ama bıyıklıydılar. Uzun sakal Orta Çağ Avrupası'nda Müslüman, Yahudi ve putperest kişiyi işaret ettiği için pek tercih edilmiyordu.

Bir Leydi Portresi (Neroccio di Bartolomeo de' Landi)

6- Din adamlarının saçı, sakalı nasıldı hocam?

Din adamların diğerlerinden farklı görünmeliydi. Genellikle saçlarının tamamını ya da bir kısmını tıraş ettiklerini biliyoruz. Kafa/saç tıraşı dünyevi isteklerden vazgeçme idi, bir tür fedakârlıktı. Ayrıca bu tıraş kimilerine göre hem deliliğe iyi geliyor hem de din adamını diğerlerinden ayırıyordu. Kafa tıraşı 12. yüzyılda Batı kilisesinde kural haline geldi. Kişinin hem erkek hem din adamı olduğunu gösteriyordu. Din adamlarının kafa tıraşı için kullandığı jilet ya da bıçaklardan günümüze geleni yoktur, kaynaklarda da bahsedilmiyor ama ayın taraklarını biliyoruz. Bu taraklar görevli rahip Ekmek-Şarap Ayini'ne hazırlanırken rahibin başında kalan köksüz saçları ya da daha kötüsü sirke ve bitleri temizlemek için kullanılıyordu. İnce dişli, genelde çift taraflı, bir tarafı daha sık diğeri daha seyrek, fildişi (7. yüzyılda lüks üründü) ve sonraki yüzyıllarda (15. yüzyıl) şimşirden oyulmuş taraklardı. Bunlar kişisel eşyalardı, sabit bir yerde durmazdı, rahip üzerinde taşırdı. Yapılan malzemeye ek olarak boynuzu da söyleyelim. Gerçi 12. yüzyıldaki geyik avı yasakları nedeniyle azaldı ama olsun.

Aslında kafa tıraşı rahibelik yemini eden kadınlar için de geçerliydi. Muhtemelen en ünlü örneği Assisili Azize Clare idi. Kadın saçını günahla ilişkilendirildiği için tıraş olmak ya da kısa saç rahibeler için uygundu ya da saçın tamamen örtülmesi gerekiyordu. Yine Pavlus'un Korintlilere 1. mektubunda (11:5-10) başı açık dua eden her kadının başını küçük düşürdüğü, kadın başını açarsa saçını kestirmesi gerektiği ama saçını kestirmesi ya da tıraş etmesi ayıpsa örtünmesi tavsiye edilmektedir. İlginç şekilde erkek gibi görünmek için takma sakal takan rahibeler de vardı.

Orta Çağ Avrupası'nda Rahipler

7- Sakallı kadın mı, nasıl yani hocam?

Bu konu Orta Çağ'da bilindik bir konuydu. Geç Orta Çağ Avrupası'nda anlatılmaya başlanan hikâyeye göre babası kral olan Hristiyan bir genç kız (Portekiz kralının 9 kızından biri olduğunu düşünenler vardır) pagan (bazı versiyonlarında Müslüman) bir liderle babasının zoruyla evlendirilmek istenir. Düğünden önceki gece dış görünüşünün bozulması, çirkinleşmek için dua eder ve ertesi sabah sakalları bıyıkları çıkmış olarak uyanır. Tanrı onu kurtarmıştır. Damat adayı evlenmekten vazgeçince babası çok sinirlenir ve kıza önce işkence ettirir sonra da inandığı Tanrı'ya benzer şekilde çarpmıha gerdirir. Çarpmıhta uzun bir tunik giymiştir ve başında taç vardır. Bu görüntü Orta Çağ Avrupası'nda Hz. İsa'yı temsil eden görüntüdür. Hikâye ayrıntıları değişerek ama özü aynı kalarak Avrupa'nın çeşitli kültürlerinde yaşatılmış, heykel, süsleme, fresk, resim ve gravürlerde sıkça kullanılmıştır. Burada adı geçen kız Azize Wilgefortis'tir. Efsanesi 14. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Latince adının "virgo fortis"den (cesur bakire) geldiği düşünülmektedir. Eski Almancada "heilige vartez" (kutsal yüz) olarak verilmektedir. İngiltere'de *Uncumber* (kaçak, firarı), Hollanda'da *Ontkommer*, Almanya'da *Kümmernis*, Polonya'da *Frasobliwa*, İtalya'da *Liberata* (özgürleşmiş), İspanya'da *Librada*, Fransa'da *Debarras* olarak geçmektedir. 14.-16. yüzyıllar arasında çok sevilen, hikâyesi din ve cinselliğin kesişme noktasında yer alan azizenin öyküsü, bu tarihten sonra gerçek dışı kabul edilmeye başlanmıştır. 1969'da resmi Vatikan takviminden çıkarılana kadar kilise tarafından azize olarak kabul edilmiştir, yortu günü 20 Temmuz'dur. Bu çıkarılma halk için geçerli değildir. Halen halkın saygı gösterdiği dini bir kişiliktir. Çağdaş yazarlar arasında kendisinin transseksüel ya da polistik over sendromlu bir kadın olduğunu düşünenler de vardır. Bugün zorla yaptırılan evliliklerin koruyucu azizesidir, cinsiyet eşitliğine vurgu yapmak isteyenlerin sıklıkla başvurduğu bir kişidir.

Başka bir örnek daha eskiye uzanır. Geç Antik Roma'da (6. yüzyıl) asil bir kadın olan Galla, Roma Piskoposu Aziz Büyük Gregory'e göre, kocası öldüğünde yeniden evlenmek yerine kendini Tanrı'ya

adamak istemiştir. Bu zamandan sonra vücudunda hormonal dengesizlik kaynaklı aşırı bir kıllanma başlamıştır. Doktorlar evlendiği takdirde bunun azalacağını çünkü düzenli birlikteliğin vücut ısısını artırıp kıllanmayı önlediğini söyleseler de kararından vazgeçmemiş ve sakal bırakarak hayatını bir manastırda noktalamıştır. Göğüs kanserinden öldüğü belirtilmektedir. Aynı zamanda bir azizedir ve yortu günü 6 Nisan'dır. Bu kutsallık modelinde sakal, bedene karşı kazanılan zaferi temsil etmektedir.

Azize Wilgefortis

8- Orta Çağ Avrupası'nda erkek saç sakal modası ile ilgili neler söylenebilir?

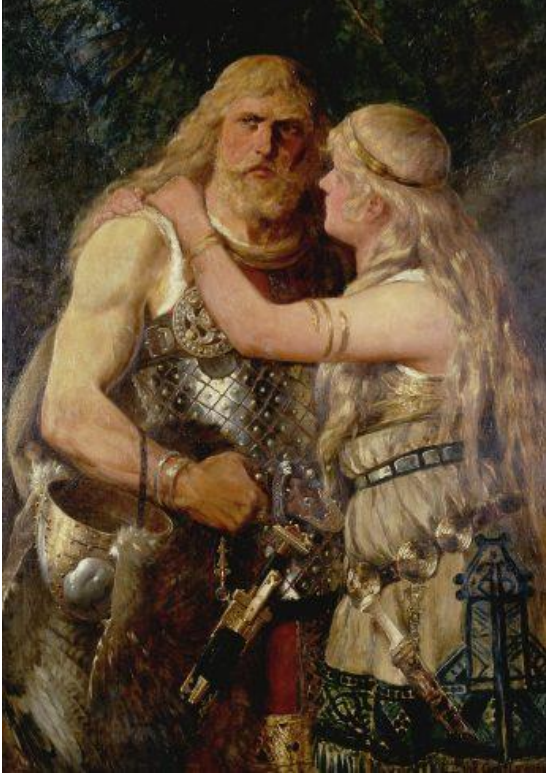
Erkeksi özellikler saçla ilişkilendiriliyordu. Örneğin 13. yüzyılda erkekler sakalları uzadığında büyümüş olurlardı ve artık yargıçlık yapabilirdi çünkü artık sağduyu sahibi ve adil olurlardı. Bu nedenle sakalsız olmak alay konusu da olurdu. Sakal aynı zamanda erkeğin erkeklik gücünün sembolüydü. Kocanın sakallı olması istenirdi. Karısının kocasının sakalına iftira atması, cinsel yeteneğini ve erkekliğini yermekle aynı şeydi. Bu dönemde bazı yerlerde kadına vurulması için üç sebep vardı: Vermemesi gereken bir şeyi vermesi, kocasını aldatması ve kocasının sakalının zarar görmesini, bozulmasını dilemesi.

Anglosaksonlarda sakal erkeğin onur ve gururunun sembolüydü. Bir adamın saçını kesmek ya da çekmek ceza gerektiriyordu. Sakal kesmenin cezası saç kesmenin cezasının iki katıydı. Bu ceza küçük parmağı kesmeye verilen cezadan daha fazlaydı. Yani sakal bir uzuvdan daha değerliydi.

Erkekler başlarını sıcak tutmak için kukuleta ya da kapüşonlar/başlıklar giyorlardı. 790'da Alcuin Northumbria'da çok üşümüş olacak ki Francia'daki öğrencisi Joseph'den kendisine siyah ve kırmızı keçi kılı kapüşonlar/başlıklar (*cappas nigras et rubicundas caprinas*) getirmesini istemiştir.

Yüz kılları zamana ve mekâna göre değişiyordu. Roma'da berberlere düzenli olarak gidilirken 12. yüzyıla kadar Avrupa'da berber dükkânı yoktu. 1163'te Tours Konsili, din adamlarının kan dökmesini

yasaklayınca berberlik ayrı, laik bir mesleğe dönüştü. Berberler kan alıyor, diş hekimliği yapıyorlardı. Sonraları okullar ve loncalar da kurdular. 13. yüzyılın ortasında Parisli berberler ilk berber eğitim kurslarını düzenleyen iki dernek kurdular. Benzeri 1308’de Londra’da da kuruldu. 14. yüzyıla kadar bu böyle gitti. 1308’de diş hekimleri berber loncasından ayrıldılar. Erkekler yüz kılları için jilet, makas ve cımbız kullanıyorlardı. Bıyık Erken Orta Çağ’da popülerdi, Cermen erkeklerinde vardı. Bıyık, sakal ve kısa saçlar laik sınıfın modasıydı. Keşişler nadiren sakal bırakıyorlardı. 816 Aachen Konsili’nde keşişlerin her 15 günde bir tıraş olması karara bağlanmıştır. (*semel per quindecim dies radantur*)

(Johannes Gehrts, Arminius Says Goodbye to Thusnelda)

9- Peki kadınların saç modası nasıldı?

Uzun salık saç bakireliğin sembolüydü yani evlenebilirliğin, gençliğin göstergesiydi ama aynı zamanda cinsel çağrışımları nedeniyle hoş karşılanmıyordu. Evlilik törenlerinde saçlar örülüyordu ve bu kadının statüsünün değiştiğini gösteriyordu. Roma’da da böyleydi, evlilik törenlerinde kadının saçını örtülürdü. Zaten Latince kadının evlenmesi anlamına gelen “*nubo*” fiilinin ilk anlamı “*örtmek*”tir, edebi olarak *kendini örtmek* için kullanılır. Bazı Latince sözlüklere göre “*nubes*” (bulut) ile aynı kökten gelmektedir. Böylece evli kadın saçlarını bağlar ve evli olduğu belli etmek için örterdi. Aslında Orta Çağ Avrupası’nda kadınlar ve rahibeler neredeyse tamamen başlarını örtüyorlardı. Hristiyanlık öncesi Cermen halklarda da bu vardı. Örtü altından saçlarını toplamak için kemik ya da metal tokalar kullanıyorlardı. Anglosakson vasiyetnamelerinde altından yapılmış saç bantları geçmektedir. İskandinav kadınları saçlarını Karolenj ya da Anglosakson kadınları kadar çok örtmüyorlardı.

Dul kadınlar genelde doğurganlık çağında olmazlardı ve saçlar doğurganlığı temsil ettiği için açık bırakmazlardı. Dul kadının başı ve boynu örtülü olmalı ve soluk renkler giyinmeliydi.

10- Boya ve peruk için neler kullanıyorlardı?

Orta Çağ Avrupası'nda saç boyamak çok maliyetli ve zahmetli bir işti çünkü örneğin sarı saç için kullanılan safran ithal bir üründü. Öte yandan ısırgan otu, ceviz kabuğu, meşe, elma, söğüt kökleri, lahana sapları ve kurutulmuş gül gibi bazı ürünler ise daha kolay bulunabiliyordu. Siyah saç için yeşilkertenkele, öğütülmüş tatlı nar, meşe palamutları ve şap kullanılması öneriliyordu.

Peruk özellikle İtalya'da çok popülerdi, bu belki de Roma'da da çok kullanılmasıyla alakalıdır. Din adamları peruğa hiç iyi gözle bakmıyor hatta kınıyordu. Peruk lüks kabul ediliyor ve lüksü kısmak için yasalar çıkarıyorlardı. Örneğin 1310'da Floransa piskoposu peruk, uzun saç parçaları (postiş) ve saç bukleleri takmayı yasaklamıştı. Modena şehrinde 1327-36 yılları arasında hizmetçilerin ve alt sınıf kadınların ipek peruk takmaları yasaklanmıştı. Saç uzatmaya olan merak Trota'nın bunun için tarif vermesinden de anlaşılabilir. Ona göre arpa, tuz ve ayı yağı karışımı saçın hızlı uzamasına yardımcı olmaktadır.

11- Saç temizliğini nasıl yapıyorlardı?

Saç, sağlık ve hastalıkla bağlantılı görüldüğü için bakımı önemliydi. Doktorlar, cerrahlar, berberler, şifacılar hepsi bu konuyla ilgileniyordu. Başlangıçta Hipokrat ve Galen'in teorilerine göre hareket edilirken, 12. yüzyılda Haçlı Seferleri sayesinde Doğu ile gerçek manada tanışılınca Arap âlimlerin bu konuda yazdıkları benimsendi.

Kadınlar saç bakımlarını evde yapıyorlardı. En çok sabun kullanılıyorlardı. Fakir halk sabun bulamadığında sabunotu kullanıyordu. Ucuz sabunlar hayvan yağı ve kül karıştırılarak yapılıyordu. (Sabun konusunda ayrıntılı bilgiyi banyo ve temizlik kültürünü işlediğimiz yazıda bulabilirsiniz) Sabun hem vücudu hem saçı temizliyordu. Pahalı sabunlarda zeytinyağı ve kokulu bitkiler de olurdu.

Bazı yazarlar saç temizlemek için formüller veriyordu. Örneğin 12. yüzyıl ortasında yazan Bingenli Hildegard'a göre erik kabuğu ve erik yapraklarından elde edilen küllerden kül suyu alınıp saçlar bu suyla yıkanırsa temiz olurdu. Trota, saçı hem yıkamak hem de bitlerden temizlemek için iki formül vermektedir. İkisinde de ortak malzeme sirkedir. İlkinde anti parazit özelliğiyle bilinen mersin meyvesi ile, ikincisinde bir Akdeniz baklagili olan acı bakla ile karıştırılmaktadır.

12- Saç üzerinden ceza da verilebiliyordu değil mi?

Evet, örneğin zina eden kadınların (rahibe de olabilir) saçları tıraş ediliyor ve bir müzisyen takımı eşliğinde sokakta gezdiriliyordu. Yine ticaret kurallarını ihlal eden bir hayat kadınının saç bukleleri kesilirdi. Saç kaybı kadınlar için onursuzluktu. Bu tür cezalar kadınlar için çok inciticiydi.

Erkeklerde de aynı tip cezalar vardı. Tahttan indirilen kralın tıraş edilip manastıra gönderilmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Saç kesilmesi ceza ve sürgün demektir. Merovenjlerde doğuştan özgür bir erkek ya da kız çocuğun saçını ebeveynlerinin izni olmadan kesmek suçtu. Dindar Louis emre itaat etmeyen kölelerin çıplakken dövülmesini ve saçının tıraş edilmesini emretmektedir. (si servus fuerit, nudus ad palum vapulet et caput eius tondeatur) Karolenjlerde çok yaygın olan saç kesme cezaları kişinin onuru zedelemeyi hedeflemektedir. 9. yüzyıla ait bir kanunname (Capitula Remedii) halk içinde bulunan sihirbaz ve kâfirlerin, başına zift dökülüp bir eşeğin üzerinde dövülerek köylerde gezdirilmeden önce saçlarının tıraş edilmesi belirtilmektedir. (ut si maleficus vel sacrilegus in populo inventus fuerit, primum scalvetur, mittatur pice capiti eius, super asinum et batendo ducatur circiter per vicos) Saç tıraş etme cezası suikast düzenleyenlere de verilebiliyordu. Bu tip cezalar, genelde özgür olmayanlara verilmekle birlikte, halkın da görebildiği cezalar olduğu için Erken Orta Çağ Avrupası'nda çok tercih ediliyordu.